

ДОН КІХОТ – УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТ

Стаття містить спробу визначити національну специфіку українського донкіхотського міфу. Для цього здійснюється порівняння російського та українського донкіхотства. Основу «донкіхотської легенди» обох країн складає модель її прочитання, запропонована романтиками, проте, якщо в російській культурі донкіхотство набуває імперських рис, то в Україні воно визначається колоніальною і постколоніальною свідомістю. У другій частині статті аналізуються форми українського донкіхотського політичного кітч.

Ключові слова: донкіхотство, архетип, «чуже ім'я в культурі», націоналізм, кітч.

Статья содержит попытку определить национальную специфику украинского донкихотского мифа. Для этого проводится сравнение русского и украинского донкихотства. Основу «донкихотской легенды» обеих стран составляет модель ее интерпретации, предложенная романтиками, однако, если в русской культуре донкихотство обладает имперскими чертами, то в Украине оно предопределено колониальным и постколониальным сознанием. Во второй части статьи проанализированы формы украинского донкихотского политического китча.

Ключевые слова: донкихотство, архетип, «чужое имя в культуре», национализм, китч.

The paper is an attempt to define the peculiarities of the Ukrainian Don Quixote's myth. It is compared to the Russian Don Quixote's discourse. In both countries the mode of understanding the character of the famous novel is rooted in the so-called «Romatic Don Quixote». However, if the Russian Don Quixote is imperialistic, the Ukrainian Don Quixote's myth is colonial and postcolonial. The second part of the paper provides an analysis of the Ukrainian Don Quixote's political kitsch.

Key words: Don Quixote's myth, archetype, «the alien name in culture», nationalism, kitsch.

Кожна країна створює свій власний міф про Дон Кіхота і вписує його в національну парадигму. Можна констатувати, що за межами Іспанії персонаж Сервантеса припиняє бути іспанцем і стає символом, що репрезентує кожну нову націю, в культурі якої існує. Деякі національні Дон Кіхоти (американський, російський, польський, англійський, німецький тощо) вивчені доволі непогано, інші – й досі залишаються невідомими. До цих останніх належить український Дон Кіхот. До сьогодні найбільшим внеском у розробку цієї теми є стаття О. Романишина, надрукована 1989 р. у Канаді [23]. Це ґрунтовне бібліографічне дослідження, яке підсумовує інформацію про твори української літератури з донкіхотської тематики, написані до кінця 1980-х рр., проте пригоди Ламанчського ідальго на українських землях тривають і після розпаду СРСР. Окрім того, донкіхотська тема в українських літературних студіях потребує значно глибшого теоретичного підходу, який допоміг би знайти відповідь на складне питання – у чому, власне, полягає «українськість» Дон Кіхота, чия історія була

пережита українцями? Ця стаття – спроба сформулювати теоретичну модель, яку можна було б застосувати до «старих» і «нових» Дон Кіхотів, що з'явилися і продовжують з'являтися в українській культурі й літературі як до, так і після проголошення Незалежності.

В. Багно вказує, що популярність Дон Кіхота в Росії впливає з утопічного месіанізму, який характеризує культуру цієї країни [21], а також із суголосності історії Рицаря Сумного Образу російському колективному несвідомому, зокрема, головним архетипам бунтівника, самозванця, мандрівника і «зайвої людини» [1, с. 219]. Поняття «архетип» вживається тут із подвійним значенням: традиційно юнгіанським, як термін, що описує глибинні схеми, які впорядковують колективне несвідоме, і метафорично – як засіб позначення персонажа або типу, постійно присутнього в національній та світовій літературі, що слугує моделлю поведінки. В. Багно та його колега М. Корнева визначають російське донкіхотство, так само і будь-який інший національний різновид цього явища, як окремий випадок функціонування

«чужого імені» в духовному просторі різних народів Земної кулі. Донкіхотство – це один із культурних рухів, що оформлюються під час «наслідування життєвих моделей, пов'язаних з історичним іменем або ... «світовим образом» [2, с. 5]. У цьому конкретному випадку йдеться про Дон Кіхота. Подібно до інших явищ такого типу (макіавеллізму, вагнеризму, гамлетизму, садизму, донжуанству), донкіхотство виникає як спроба повторювати долю літературного персонажа і далі трансформується в програму дій, незалежну від першотвору, стає моделлю життя [2, с. 6]. Таким чином, Дон Кіхот відривається від роману Сервантеса й від іспанського ґрунту та перетворюється на універсальний міф – філософський, ідеологічний, політичний, національний тощо.

Продуктивним для розуміння природи донкіхотства як глобального явища є підхід, застосований Е. Клоузом до тлумачення образу Дон Кіхота у творах М. де Унамуно: «Герой на ймення Дон Кіхот – це міфічна постать; вона абсолютно відкрита до перепрочитання, тобто до перетворення нащадками; істина міфу, так само як істина будь-якої історичної події або особи, – це ідеал, який залишається у свідомості тих, хто переживає цей міф» [22, с. 148]¹. Як зауважує Е. Клоуз, міф про Дон Кіхота як такий є породженням романтичної уяви, яка створила культ самотнього героя, відміченого «священним безумством» і спроможного йти проти панівних тенденцій своєї епохи. Цей романтичний підхід складається з таких елементів: «а) ідеалізація персонажа і заперечення сатиричної складової роману; б) віра в те, що роман має символічний вимір і в те, що через символи він виражає ідеї відносно можливих форм ставлення людського духу до реальності й до сутності іспанської історії; в) інтерпретація символізму роману в надзвичайно широкий спосіб, заключаючи висновком, що дух і стиль книги відображають естетику і чутливість доби сучасності» [22, с. 1]².

Ідеї В. Багно і Е. Клоуза можуть бути продуктивно застосовані до проблеми українського донкіхотства. Постать Дон Кіхота в українській культурі є ще одним проявом романтичного міфу, який слугує для того, щоб впорядкувати соціальне і культурне несвідоме української нації. Його ім'я використовується для означення як життєвих та ідеологічних практик, так і художнього світу

українських інтелектуалів, насамперед тих, хто переймається проблемою творення української нації. Образ Дон Кіхота – це також архетип та ідентифікаційний знак, які українські національні еліти пропонують і нерідко нав'язують масам як позитивний або негативний взірць, через прийняття або заперечення якого здійснюється перетворення українського етносу на українську націю – відбувається народження України.

Національна специфіка українського донкіхотства найвиразніше проявляється через співставлення з міфом про російського Дон Кіхота, також цілком романтичного. Обидва міфи мають спільну рису – вони є профетично-месіанськими програмами, проявами утопічної свідомості [21]. Різноманітні варіанти донкіхотського утопізму можна знайти у таких відомих російських письменників, мислителів, митців, інтелектуалів різних поколінь і політичних спрямувань, як І. Тургенєв, Ф. Достоєвський, В. Соловйов, К. Леонтьєв, М. Бердяєв, А. Луначарський, Г. Козинцев, А. Сахаров та ін. У російській традиції також актуалізовані антиутопічні елементи, закладені в романі Сервантеса. Зокрема, А. Платонов у своєму романі «Чевенгур» розкриває ті небезпеки, які містить у собі фанатична донкіхотська віра, різновидом якої є більшовизм, що пропонує людству жахливий проект сучасного і майбутнього. В. Багно пояснює появу утопічного варіанту донкіхотства в Росії загальною схильністю російської культури до глобальних месіанських візій: «Хочемо ми цього або не хочемо, ми повинні визнати схильність російської свідомості до утопій: доктрина «Москва – третій Рим», ідеї слов'янофілів, радянська ідеологічна пропаганда з усіма її офіційними гаслами («Наздогнати і перегнати Америку!», «Теперішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі!»). Санкт-Петербург – місто-утопія – стає колыскою утопічної більшовицької революції, яка спричинила стільки трагічних наслідків для народу» [21, с. 30].

Цілоком месіансько-утопічною є свідомість і українських Дон Кіхотів. Ретроспективну утопію «духу нашої давнини» – ідеал добірної козацької меншини – повинен втілювати в життя Дон Кіхот, створений Д. Донцовим. Микола Хвильовий, який заподіяв собі смерть 1933 р., є автором візії «азіатського ренесансу». За Хвильовим, Україна має пройти етап формування національної держави. Натхнення і енергію для реалізації цього проекту вона повинна взяти з «азіатського ренесансу», який є сумою «визвольних рухів націй Сходу». Хвильовий по-своєму інтерпретує відомі ідеї О. Шепглера про занепад Заходу і пропонує власний поділ історії на цикли, виділяючи патріархальний, феодальний, буржуазний і пролетарський періоди. «Людський матеріал Азії» відіграв вирішальну роль у першому періоді; другий і третій насліджені енергією Європи. Але тепер «західна спільнота, природно, йде до стану духовної імпотенції. Творча енергія вичерпана...» [8]. Письменник підкреслює, що саме Україна має

¹ «Don Quixote, the hero, is a myth-figure; as such he is free to be re-interpreted – i.e. re-created – by posterity; the truth of the myth – like the truth of any historic event or person – is its ideal residue in the minds of those who re-live it».

² Там само: «This I call the Romantic approach to *Don Quixote*. What follows is a critical history of it. I believe it to be misguided in each of its basic tendencies. These are: a) idealization of the hero and the denial of the novel's satiric purpose; b) the belief that the novel is symbolical and that through this symbolism it expresses the ideas about the human spirit's relations to reality or about the nature of Spain's history; c) the interpretation of its symbolism, and more generally, of its whole spirit and style, in a way which reflects the ideology, aesthetics, and sensibility of the modern era».

повести людство за собою на четвертому пролетарському етапі. Зробити це вона не зможе без допомоги «психологічної Європи», тобто без високої європейської культури, яка має спрямувати життєві енергії Сходу в правильне річище. Україна є прикордонною культурою, яка поєднує Азію і Європу, і тому має потенціал, щоб забезпечити вирішальний стрибок, необхідний людству для проходження четвертого пролетарського періоду.

Можна навести чимало прикладів проявів утопічної свідомості в інших представників українського донкіхотства ХХ ст., зокрема, у перекладача роману «Дон Кіхот» М. Лукаша. «Дон Кіхот, син української селянки» – називає його Віра Вовк, і далі зауважує: «Лукаш ніяк не міг закінчити цієї праці: він ототожнював себе з Дон Кіхотом (ми його так і називали), тож був переконаний, що коли закінчить перекладати роман, піде з життя... Так Моцарт думав, що для себе пише Реквієм» [5]. Погляди М. Лукаша на переклад, як і всю його перекладацьку практику загалом, можна схарактеризувати як своєрідну мовно-лінгвістичну утопію, відповідно до якої він «українізує» перекладені твори, намагаючись у такий спосіб розбудувати «соборну українську мову». Риси донкіхотського утопізму виразно проявляються у покоління «шістдесятників».

Проте поряд із рисами подібності неможливо не помітити радикальну відмінність між формами проявлення донкіхотства в культурах України і Росії. Російське утопічне донкіхотство набуває загальнолюдських, глобальних, навіть абстрактних рис – у ньому надзвичайно впливова філософсько-християнська течія (так звані «Дон Кіхоти християнства»). Водночас російське донкіхотство пов'язане з імперською свідомістю. В цьому плані показово є позиція Ф. Достоєвського, представлена у «Щоденнику письменника» за 1877 р. У статті «Меттерніхи і Дон Кіхоти» Достоєвський [9], за словами В. Багно, «... виражає свої думки з приводу долі Росії, порівнюючи її з Дон Кіхотом, але Дон Кіхотом оновленим, у якого вже є свій «геній» і своє «нове слово», який «осмислив своє місце в Європі і вже більше не піде битися з вітряками» [1, с. 219]. Положенню Росії повинні заздрити інші народи, стверджує Достоєвський, тому що російська нація не втрачає своїх лицарських чеснот.

Ще одна тема роздумів Достоєвського – перешкоди, що заважають спілкуванню націй. Причини цих перешкод слід шукати в «егоїзмі національних претензій», які має подолати оновлена донкіхотська Росія. Тільки вона може стати протидією націоналістичному егоїзму, тому що є «островом живої віри», протиставленим «абстрактній Європі». Таким чином, риторика «загальнолюдського» перетворюється на російське імперське месіанство, яке використовується для обґрунтування ідеалу Російської імперії. В. Багно цитує Сантьяго Монтеро Діаса: «... Якщо Тургенєв зробив з Дон Кіхота росіянина, то Достоєвський пішов ще далі. Він уподібнив йому всю Росію,

нав'язав йому містичну, імперіалістичну, всесвітню тугу, настільки властиву цьому народові. Несподівана доля для персонажа, який був утіленням чесноти, що була в той же водночас зваженою, збалансованою і гармонійною» [1, с. 219].

Український донкіхотський утопізм, на відміну від російського, завжди національно, навіть націоналістично забарвлений, звужений до конкретно-національної проблематики. О. Романишин під українським донкіхотством розумів безупинну і безнадійну боротьбу за ідеали українства: «... тільки донкіхотські типи були достатньо сильними або достатньо безумними, аби кинути виклик «санчопансівській реальності» та відродити те, що, здавалось, зникло навіки – ідеал українства» [23, с. 59]³. Таким чином, націоналістичний український утопізм артикулює себе як антиімперська програма. Українські Дон Кіхоти б'ються з імперіями, з Росією, з Польщею, з будь-якою країною, що становить загрозу українській нації-державі. Найвідоміший приклад такої позиції – донкіхотство Хвильового з його гаслом «Геть від Москви!».

Відверто антиімперським (антиросійським, антипольським, пізніше антинімецьким) є донкіхотський утопізм Д. Донцова і Є. Сверстюка. Ось як останній вписує трагічні події Другої світової війни в Україні в донкіхотський міф: «На Волині під синьожовтими прапорами, потай від окупантів, гуртуються сільські юнаки й дівчата. Вони не мають військового вишколу. У них немає зброї, крім покинутих советами гвинтівок і кулеметів. Вони оголошують незалежними від окупантів цілі райони. На них кидають каральні загоны, танки й літаки. Палають села. А війна триває: незалежна Україна в крові, дімах і пожежах, не здається. Діти пишуть на стінах хат великими літерами «СМЕРТЬ ГІТЛЕРУ І СТАЛІНУ». Розважливі батьки й діди докоряють своїм синам: «Дурні ви зі своїми ржавими гвинтівками й гранатами. Нині цілий світ тремтить перед тим Гітлером і Сталіном, а ви хочете воювати проти них обидвох разом». І то правда, що цілий світ тремтить і дістає допомогу провіантом і зброєю від альянтів. А «дурні», узброєні трофейними автоматами і вже гарматами, витримували війну і проти брунатних, і проти червоних «визволителів» десятків років. Вони рясно клали голови в цій війні, зазнавали поразки, знову вставали і падали, але кожним вставанням творили легенду нескореності. Вони животворили народній дух боротьби за правду – проти сил зла. Їхні імена осміяно й затавровано, їхні тіла в безіменних могилах, але їхня легенда – вічна! Хтось назве цю легенду національно-героїчною, а хтось – донкіхотською» [20, с. 598].

³ «... only the Don Quixote types have been strong or 'mad' enough to challenge the 'Sancho Panza-esque reality' and revive what, at times, seemed irretrievably lost – the ideals of Ukrainianism».

Таким чином, український Дон Кіхот є націоналістом, а не імперіалістом. Його свідомість – також «священне безумство», але це радше абсурдна віра в майбутнє свої країни попри всі негативні обставини. Ця романтично-утопічна візія має такі глибокі корені в українській культурі, що навіть епоха постмодернізму з її іронією та скепсисом не можуть її спростувати. Достатньо завести в пошукову систему в Інтернеті фразу «український Дон Кіхот», щоб переконатися, що всі традиційні концепти українського націоналістичного донкіхотства не втратили своєї актуальності. У статтях, присвячених історичу Євгену Чикаленку [17], мислителю XVII століття Юрію Немиричу [15] та інших публікаціях відновлюється архетип національного месії. У публікаціях, у яких ідеться про Миколу Лукаша, перекладача роману Сервантеса українською мовою [10], в інтерв'ю з письменником письменником Василем Габором [6] або про Дон Кіхота в окулярах Олега Сука, музиканта і композитора з творчого об'єднання «Дзига» [13], виникає образ самотнього творця, романтика-утопіста.

Процес перетворення персонажа Сервантеса на національний культурний міф зайшов настільки далеко, що існує український націоналістичний донкіхотський кітч. Серед колекції зображень поштових листівок і фотографій з історичними реконструкціями привертає увагу «Конвойний Дон Кіхот і рум'яна Дульсінея». На поштовій листівці відтворено кілька перших акордів української стрілецької пісні «Бо війна війною». Персонажі стереотипні: високий худорлявий чоловік з довгими вусами і оптимістична селянка, вдягнена у національний стрій. У глибині проглядається конвой під жовто-блакитним прапором, а також група жінок і дітей, які прощаються з солдатами. Юрій Величко намагається продати вишивку у фольклорному стилі за мотивами відомого малюнку Пабло Пікассо [4]. Незважаючи на те, що обидва об'єкти є кітчем, і поштова листівка, і вишивка безперечно є продуктами української романтичної націоналістичної уяви. З тих самих патріотичних міркувань дирижабль, збудований 2007 р. українськими інженерами, був названий Повітряним Дон Кіхотом [19]. Концепт українського націоналістичного Дон Кіхота починає проникати і в туристичну індустрію. Один з ресторанів у Львові носить ім'я «Дон Кіхот». У рекламному тексті можна прочитати: «Адреса: вул. Вербицького, 5. Оздоблення в іспанському стилі, що створює атмосферу часів Дон Кіхота, смачні українські та іспанські страви. Відчинено 11 – 23».

У пісні Євгена та Дмитра Гуцало героїчний утопічний Дон Кіхот, приречений на самотню смерть в апокаліптичному світі, кидається в бій з атомним вітряком [7]. Дмитро Кремінський у своїй поезії «Дон Кіхот із лиману» виражає своє розчарування занепадом націоналістичної України після проголошення Незалежності [11]. У статті «Новаторство небарокових поетів XX століття»

Т. Кривошеєнко аналізує цікавий приклад візуальної поезії «Вітряк», створеної М. Сармою-Соколовським (1997). Поетичний текст записано у формі вітряка, який не працює. Це пам'ятник Дон Кіхоту. Вітряк, який уособлює нездійсненність мрії, тепер меле не збіжжя, а час, для того щоб увічнити героїчний ентузіазм мандрівного лицаря [12].

Ще один приклад присутності утопічно-месіанського Дон Кіхота в українському культурному просторі – п'єса Сергія та Марини Дяченків «Останній Дон Кіхот», поставлена Театром російської драми в Києві 2000 р., режисер Мирослав Гринишин. Алонсо Кохано С. і М. Дяченків – останній представник роду Дон Кіхотів. Йому не вистачає духу і сил вирушити на пошуки пригод, замість нього це робить його дружина Альдонса. «Якщо чоловіки сумніваються у своїй місії, їхнє місце заступають такі жінки, як незрівнянна Орлеанська Діва», – коментує виставу О. Раскіна [18]. Текст п'єси не містить посилань на українське націоналістичне донкіхотство. Драма написана російською мовою і більше належить до російської культурної традиції, проте залишаються незмінними головні риси романтичного Дон Кіхота – з життя можуть зникнути лицарі, але не їхній героїчний дух, адже їхню справу продовжать жінки та діти.

Популярність донкіхотського месіанського націоналістичного міфу визначає його широке використання в українському політичному дискурсі. Під час Помаранчевої революції в Інтернеті поширювався плакат, на якому були зображені силуети Дон Кіхота і Санчо Панси на тлі вранішнього неба і гасла «Так!». Багато історичних діячів минулого і теперішнього часу легко вписуються в донкіхотську парадигму. Серед них варто загадати Д. Донцова, В. Винниченка, В. Липинського. Про останнього Г. Левицька зауважує: «У своїх публіцистичних творах особливе задоволення висловлював Липинський-просвітник тоді, коли вдавалося повернути хоча б одну зросійщену людину до українства і велику увагу звертав на вживання української мови. І тому сучасники вважали Липинського українським Дон Кіхотом. І на п'ятнадцятому році незалежності в Україні потрібно бути Дон Кіхотом, щоб забезпечувати державність українській мові» [14]. Навіть герой «піддиванного скандалу» майор Микола Мельниченко зараховує себе до лав Дон Кіхотів, щоб надати своїм сумнівним діям більшого авторитету [16]. Бути названими Дон Кіхотами прагнуть такі відомі українські політики, як Юлія Тимошенко, Юрій Луценко і, звичайно, Віктор Ющенко.

Інтернет-проект «ХайВей» 28 липня 2007 р. [3] розмістив сатиричний текст «Вітряк», автором якого є Олександр Бачурін. У ньому діють найвпливовіші на той момент державні діячі: Віктор Ющенко – Дон Кіхот, Олександр Мороз, тодішній спікер українського парламенту, – Санчо Панса (він же зрадник лицаря); Юлії Тимошенко відводиться роль підступної Дульсінеї. Вітряк

символізує Україну, оточену «друзями»: Заокеанським Королем з його чорними рицарями (США) і Королем сусідньої держави (Росія). Власником вітряка є таємнича постать, такий собі олігарх (найшвидше з Донецька), чий син – особа, яку дуже поважають на Сході України (Віктор Янукович). Серед інших персонажів фігурують Головний Землекоп у брудній національній сорочці. Текст супроводжує ілюстрація – Дон Кіхот-Ющенко і Санчо Панса-Мороз. Літературні якості, а також ідеологія публікації можуть викликати спротив деяких читачів, але, поза сумнівом, її автор свідомо грає з націоналістичними донкіхотськими архетипами (точніше, стереотипами), зокрема, з образом Дон Кіхота-месії, з яким легко ідентифікується В. Ющенко.

Таким чином, образ Дон Кіхота в українській культурі є глибоко національним символом. Він набуває сентиментальних рис і входить в українську культуру наприкінці XIX століття як

націоналіст. Донині таке розуміння Дон Кіхота залишається панівним у духовному просторі країни. Незважаючи на зміни ідеологій та естетик, які спричинили модерність і постмодерн, в Україні й досі зберігає свій авторитет так званий «романтичний Дон Кіхот», ентузіаст, позначений «священним безумством». Нерідко з героя він перетворюється на антигероя – репрезентанта тих негативних рис, яких українцям треба позбутися. Життєздатність такої моделі розуміння донкіхотства пояснюється периферійним (прикордонним) типом української культури, яка перебуває між Європою та Азією. Крім того, українська національна держава ніяк не може набути якихось стійких і переконалих форм. Факт існування між двома світами і незавершеність українського національного проекту спричиняє почуття невизначеності, яке намагається компенсувати себе шляхом створення романтичних донкіхотських проектів. Одним є таких проектів є український націоналізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багно В. Русское донкихотство как феномен культуры / В. Багно // Вожди умов и моды. Чужое имя как наследуемая модель жизни. – СПб. : Наука, 2003. – С. 217–233.
2. Багно В. Эхо в культуре / В. Багно, М. Корнева // Вожди умов и моды. Чужое имя как наследуемая модель жизни. – СПб. : Наука, 2003. – С. 3–6.
3. Бачурин О. Мельница (Сатирическо-политическая проза) [Електронний ресурс] / О. Бачурин // ХайВей. – 2007. – 28 июля. – Режим доступу : <http://h.ua/story/51814>.
4. Величко Ю. «Дон Кіхот». Вишивка [Електронний ресурс] / Ю. Величко // Арт-вертеп. – Режим доступу : artvertep.com/shop/embroidery/2508/4451.html?page=1.
5. Вовк В. «Я риба, що живе в глибоких водах» [Електронний ресурс] / В. Вовк // Народне слово. – Режим доступу : http://www.slovo-unp.com/index.php?subaction=showfull&id=1203549228&archive=1204217768&start_from=&ucat=6&i=archive.
6. Габор В. Дон Кіхот від літератури (інтерв'ю) [Електронний ресурс] / В. Габор // ЗІК. – 2005. – 11 грудня. – Режим доступу : <http://zik.com.ua/ua/news/2005/12/11/26967>.
7. Гуцало Є. Дон Кіхот [Електронний ресурс] / Є. Гуцало // Українські пісні. – Режим доступу : <http://www.pisni.org.ua/songs/5131343.html>.
8. Дзюба І. Микола Хвильовий: «Азійський ренесанс» і «Психологічна Європа» [Електронний ресурс] / І. Дзюба // Дзеркало тижня. – 2005. – № 40 (568). – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3680/51500>.
9. Достоевський Ф. М. Метгерники и Дон Кихоты // Ф. М. Достоевский. Полн. собр. соч. : в 30 т. – Л. : Наука, 1983. – Т. 25. – С. 47–51.
10. Кочур Г. Сервантес і його «Дон Кіхот» [Електронний ресурс] / Г. Кочур // Aerius, SK. – 2004. – Режим доступу : http://aelib.org.ua/texts/kochur_cervantes_ua.htm.
11. Кремінь Д. Дон Кіхот із лиману [Електронний ресурс] / Д. Кремінь // Поетичні майстерні. – Режим доступу : <http://maysterni.com/publication.php?id=8478>.
12. Кривошеєнко Т. Новаторство неobarокових поетів XX століття / Т. Кривошеєнко // Rocznik Europejskiego Kolegium Polskich i Ukrainkich Uniwersytetów. – Lublin. – 2003. – S. 27–32.
13. Кузьменко Андрій («Скрябін»). «Дон Кіхот в окулярах»: збірний психологічний портрет Олега (Джона) Сука [Електронний ресурс] / А. Кузьменко // Дзига. – Режим доступу : http://dzyga.com.ua/E/interv_01/clip.htm.
14. Левицька Г. Лицар української державності [Електронний ресурс] / Г. Левицька // Українсько-польський Інтернет-журнал. – 2006–06–27. – Режим доступу : <http://www.ukraine-poland.com/u/publicystyka/publicystyka.php?id=4919>.
15. Махун С. Український Дон Кіхот XVII століття [Електронний ресурс] / С. Махун // Дзеркало тижня. – 2004. – № 21 (496). – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3760/46584>.
16. Мельниченко М. «Я – український Дон Кіхот» [Електронний ресурс] / М. Мельниченко // Кореспондент.Net. – 2001. – 21 лютого. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/worldabus/231650>.
17. Панченко В. Український Дон Кіхот. Головний «ткач» української матеріальної історії [Електронний ресурс] / В. Панченко // День. – 2001. – № 12 (12 січня). – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/59691>.
18. Раскіна О. «У похід відправилась ... Альдонса» [Електронний ресурс] / О. Раскіна // Дзеркало тижня. – 2000. – № 35 (308). – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3680/28296/>.
19. Репало В. Повітряний Дон Кіхот [Електронний ресурс] / В. Репало // Персонал плюс. – 2007. – № 41 (244). – Режим доступу : <http://www.personal-plus.net/244/2606.html>.
20. Сверстюк Є. На святі надій : [Есеї, літературно-критичні статті] / Є. Сверстюк – К. : Наша віра, 1999. – 780 с.
21. Bagnó V. El utopismo como base de la mentalidad quijotesca, y el quijotismo mundial / V. Bagnó // AIN. – Actas XII. – Vol. II. Estudios áureos I. – 1995. – P. 28–32.
22. Close A. The Romantic Approach to *Don Quixote*: A Critical History of the Romantic Tradition in «Quixote» Criticism / A. Close – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – 286 p.
23. Romanyshyn O. Don Quixote in Ukrainian Literature : [A Bibliographical and Thematic Review] / O. Romanyshyn // Studia Ucrainica. – 1986. – Vol. 3. – P. 59–76.